

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди
Факультет іноземної філології
Історичний факультет

СХОДОЗНАВСТВО. АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Матеріали

III Міжнародної науково-методичної конференції

6 травня 2022 р.

Харків – 2022

УДК 81'243
ББК 81.2
С91

Укладачі:

Н.В. Руда – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри східних мов ХНПУ імені Г.С.Сковороди;

Л.М. Ямпольська – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії ХНПУ імені Г.С.Сковороди;

І.А. Скрзловська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри східних мов ХНПУ імені Г.С.Сковороди;

К.Є. Жукова – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри східних мов ХНПУ імені Г.С.Сковороди;

О.Ю. Озерська – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри східних мов ХНПУ імені Г.С.Сковороди;

Н.С. Самойленко – викладач кафедри східних мов ХНПУ імені Г.С.Сковороди.

*Затверджено редакційно-видавничою радою Харківського-національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди
протокол № 6 від 15.06.2022*

Сходознавство. Актуальність та перспективи. Матеріали III Міжнародної науково-методичної конференції, 6 травня 2022 р. Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. 299 с.

До збірника увійшли матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції «Сходознавство. Актуальність та перспективи», присвячені проблемам східної філології, освіти та виховання, методики навчання сходознавчих дисциплін, перекладу, міжкультурної комунікації, літературознавства, історії, економіки, політики, соціуму країн Сходу. Розраховано на наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів філологічних та історичних спеціальностей.

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С.Сковороди, 2022

структура и тематические исследования: Монографія: Милан Язбец, Вячеслав Циватый и др. К., 2015. С. 269–280.

ПРИЧИНИ ТА ФАКТОРИ РАДИКАЛІЗАЦІЇ ІСЛАМУ В МУСУЛЬМАНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

к.і.н., доц. Ямпольська Лариса Миколаївна

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

У сучасному ісламі розвиваються два основні напрями: традиціоналізм і модернізм. Традиціоналізм (фундаменталізм, консерватизм) виступає за збереження ісламу таким, яким він склався в період домодерних соціально-економічних, політичних і культурних інститутів і уявлень. Він протидіє будь-яким змінам як у релігійній сфері, так і в суспільному житті. Носіями традиційної свідомості є представники офіційного духівництва, що підтримують правлячі режими (наприклад, диктатура шіїтського духівництва в Ісламській Республіці Іран). На відміну від традиціоналізму, модернізм (реформізм) прагне реформувати, пристосувати мусульманський догматизм до потреб сучасного розвитку, відкидаючи або замовчуючи одні концепції та розвиваючи інші. Носіями цього типу релігійної свідомості є, зокрема, прихильники «ісламського соціалізму», панарабізму та «ісламського націоналізму». Найбільшу загрозу для соціуму становлять радикалізм і екстремізм, унаслідок чого ісламський традиціоналізм часто називають «войовничим ісламом». Прихильники фундаменталізму вважають цілком допустимим використання терору і насильства для досягнення поставлених ними завдань, як правило, політичного характеру [1, р. 280].

Радикальний іслам – термін, яким сучасні історики та політологи всього світу користуються при визначенні суспільно-політичних рухів на Близькому та Середньому Сході, які ще називають терористичними, фундаменталістськими, екстремістськими. *Фундаменталізм* (від лат. fundamentum – основа) – антимодерністська релігійність, радикальне неприйняття мети та принципів модернізації, відстоювання традиційних світоглядних форм. *Ісламський фундаменталізм* – це форма радикального ісламу, пов'язана з вірою в те, що для повернення ісламським країнам їх «колишньої величі» мусульмани повинні відмовитися від усього, пов'язаного із «західними духовними цінностями та способом життя»; передбачає повернення до витоків – «фундаменту» ісламу часів пророка Мухаммада: пріоритету колективізму над індивідуалізмом (згуртованість у межах всемусульманської громади «умми»), рівності перед Аллахом, засудження накопичування та лихварства, виправдання «джихаду» як священної війни проти «невірних» [2, с. 4-5].

В умовах глобалізації ісламський фундаменталізм є ідеологією, що претендує на інтеграцію деструктивних доктрин і практик в єдину ідеологію, яка має ознаки тоталітарної. У своїй політичній риторичі він об'єднує як традиційні мотиви (боротьба Заходу і Сходу, конфлікт цивілізацій, культур і релігій), так і різні форми соціального протесту (антиколоніалізм, націоналізм тощо) [3]. У запереченні принципів ліберального суспільства і західної індивідуалістичної культури він виявився здатним набувати вкрай агресивних форм. У цих умовах важливо розмежувати іслам як релігію та політичну ідеологію. Остання, подібно до інших політичних ідеологій (націоналізм, комунізм, фашизм), набуває власної логіки розвитку, незалежної від первинних складових [4, р. 10].

Відмінна риса ісламського фундаменталізму полягає в тому, що він претендує на врегулювання всіх сфер суспільної діяльності: соціально-економічних відносин, політики, ідеології, юриспруденції, моралі, способу мислення. Це впливає з

універсального характеру самого ісламу, що безпосередньо бере участь у формуванні характеру державності та економічного устрою мусульманських країн [5, с. 75]. Ісламський фундаменталізм є основою релігійно-політичного екстремізму, що набуває все більш агресивних форм, зокрема міжнародного тероризму. Одним із сучасних проявів ісламського фундаменталізму є ваххабізм (на прикладі діяльності радикальних угруповань «Аль-Каїда», «Джамаат Шаріат» («Дагестанський фронт»), «Ісламська шура Дагестану»).

Основними причинами стрімкого розширення впливу ісламського фундаменталізму стали наступні фактори: відсутність у більшості мусульманських держав політичних сил демократичної орієнтації; невдачі при проведенні економічних реформ соціалістичного або ліберально-буржуазного характеру; активне проникнення в країни ісламу Заходу, що намагається нав'язати свою модель розвитку та закріпити військову присутність; напруженість в арабо-ізраїльських відносинах (діяльність угруповань «ХАМАС», «Брати мусульмани», «Палестинський ісламський джихад», «Аль-Джихад»); війни в Афганістані та Іраку (рух «Талібан», «Ісламська держава Іраку та Леванту»); «арабські революції» та громадянські війни в Лівії, Сирії, Ємені («Лівійська ісламська бойова група», «Ісламська держава Іраку та Леванту в Лівії», «Ісламський фронт Сирії», «Джебхат ан-Нусра», «Віляят Ємен»). Радикальний ісламізм спровокований сучасними секуляризаційними процесами в ісламському світі, втратою традиційних релігійних цінностей і послабленням моралі у суспільстві; його успіх обумовлений гострою антизахідною та антимодернізаційною спрямованістю.

Основною причиною успіху фундаменталістських ідей став ідейно-політичний контент ісламістської доктрини. Ідеологія ісламських радикалів ґрунтувалася на загальноприйнятих релігійних традиціях і була доступна для розуміння широких мусульманських мас. Відзначимо провідні теоретичні установки, які в цілому і зараз поділяються більшістю прихильників ісламського фундаменталізму.

1) Ідея універсальності ісламу – нероздільності релігії та суспільства.

2) Заклик повернення до первинного, «чистого» ісламу, під яким розумілося звільнення релігії від різних багатотомових нашарувань, підкреслювалася необхідність жити виключно за Кораном і Сунною.

3) Гасло панісламізму. Оскільки в Корані термін «єдність» («аль-вахда») виражається словом «віра» («аль-іман»), то мусульманська нація, за вченням ісламу, – єдина нація, що об'єднує в своїх межах всіх братів по вірі, незалежно від їхньої етнічної приналежності. Поняття «аль-іман» включає три основні елементи: словесне визнання істинності Аллаха, його писань і його посланників; внутрішня згода, усвідомлення серцем істинності Аллаха; добрі справи, виконання розпоряджень ісламу, релігійних обов'язків. Звідси і відоме гасло «Братів мусульман»: «Іслам – це батьківщина і громадянство».

4) Ідея відродження халіфату, де світська та релігійна влада були б невіддільні одна від одної, а саме життя мусульманської громади визначалося колективізмом, соціальною та економічною справедливістю. Слід відзначити той факт, що суннітські богослови-правознавці вважали формальною основою існування халіфату не вказівки Корану, а одноголосну думку сподвижників Пророка Мухаммада, найбільш впливових теологів, і потім – всіх мусульман (іджма – узгоджена думка). Саме іджма надавала халіфату юридично обов'язкового характеру, перетворювала його на правову норму, принцип, елемент системи мусульманського права в цілому.

5) Боротьба за ісламське правління, встановлення ісламського порядку. Оскільки іслам – це і влада, і її здійснення, законодавство, освіта, закон, суд, в його межах реальним може стати універсальний для правовірних мусульман порядок, освячений божественними сурами Корану, хадисами Сунни, а також положеннями чотирьох провідних суннітських мазхабів (ханіфітів, малікітів, шафіїтів і ханбалітів) [6, с. 48].

Таким чином, до другої половини ХХ ст. вже діяла значна кількість об'єктивно сформованих в ході історичного розвитку мусульманського Сходу факторів радикалізації ісламу, зокрема:

1) давня традиція протистояння Заходу не послаблюється з роками і навіть закріпилася в колоніальний і постколоніальний період;

2) обмежений, локальний, незакінчений характер модернізації і «вестернізації» Сходу в цілому, а мусульманського – особливо;

3) розчарування більшості пересічних мусульман у політиці світських націоналістів, а тим більше їхнього соціалістичного крила, нездатного справитися зі складністю постколоніальних проблем у країнах ісламу;

4) підсвідома відмова від усього, що пов'язане з політикою світських урядів, зокрема західних адміністративних, юридичних, ідеологічних систем, включаючи соціалізм і лібералізм як «імпортовані ідеології»;

5) виникнення і швидке поширення ідей ісламського фундаменталізму як реакції на «вестернізацію» мусульманського суспільства, хоча і обмежену, але таку, що підривала монополію ісламу в соціальній і духовній сферах життя;

6) стрімке зростання соціальної напруженості, яке стимулювалося в процесі поляризації мусульманського суспільства, в ході пауперизації села, неконтрольованої урбанізації і гігантських масштабів маргіналізації урбанізованого населення [1, р. 286].

Ключовим фактором активізації ісламського фундаменталізму наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. стали глобалізаційні процеси. Глобалізація – це процес інтернаціоналізації, становлення суперечливого, але цілісного (інтегрованого) світу, у межах якого окремі суспільства, країни та регіони все більше набувають рис частин єдиного планетарного цілого, на розвиток якого впливає весь комплекс глобальних проблем [7, с. 25]. Держави Близького та Середнього Сходу втягнуті у глобалізаційні процеси та випробовують на собі як їхні позитивні, так і негативні наслідки.

Західний вплив і великий бізнес принесли в мусульманські країни вестернізований спосіб життя. Традиційна архітектура, східні базари, кав'ярні зникли, замість них з'явилися торгові пасажі, ресторани швидкого харчування і готелі. Часто ненависть до Заходу викликана навіть не військовою присутністю в мусульманських країнах, а саме цими фактами. В наукових і політичних колах мусульманських країн багато хто переконаний у тому, що США в своїй політиці ставлення до ісламського світу керуються концепцією С. Хантінгтона про «зіткнення цивілізацій» [8]. Проте ісламський світ не заперечує глобалізацію як таку, а висуває свій проєкт глобалізації – альтерглобалізацію як альтернативу сьогоднішнім процесам. Він вимагає від сучасного світу, в першу чергу від Заходу, кардинальних змін. Тому для того, щоб знайти механізми адаптації ісламського світу в новий міжнародний порядок, потрібні широкий діалог і поступки з обох сторін [9, с. 37].

Варіант силового придушення суспільно-політичної боротьби ісламського світу проти глобалізації виглядає малоперспективним. Опора на могутні силові структури дає широкі можливості, але в довгостроковому плані подібний спосіб вирішення питання боротьби з радикальним ісламом виявляється вкрай небезпечним, що наочно показала агресія проти Іраку та Афганістану. Необхідна участь ісламського світу і врахування його інтересів, які виражаються сьогодні в самосвідомості, що вибудовується на базі політичної доктрини ісламу, адаптованої до умов глобалізації.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Yampolska L.M. Radical Islam and Jihad: the Problems of Modern Scientific Discourse. *Man and Society in the Dimensions of Socio-Cultural Transformation: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. P. 276–301. URL: DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-208-1-14>
2. Еремеев Д.Е. Ислам. Образ жизни и стиль мышления. М.: Политиздат, 1990. 288 с.

3. Nassaj H. The Causes of Emergence and Development of Takfiri Groups in the Islamic World; from Confrontation of Tribal and Civilized Life to Confrontation of Tradition and Modernity. URL: DOI: 10.22054/QPSS.2018.15806.1460
4. Juergensmeyer M. The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State. Berkeley: University of California Press, 1993. 292 p.
5. Примаков Е.М. Восток после краха колониальной системы. М.: Наука, 1982. 208 с.
6. Игнатенко А.А. Халифы без халифата. Исламские неправительственные религиозно-политические организации на Ближнем Востоке: история, идеология, деятельность. М.: Наука, 1988. 207 с.
7. Бек У. Что такое глобализация? М.: Ладомир, 2001. 304 с.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. М.: АСТ, 2005. 603 с.
9. Попков В.В. Реванш Востока. Соотношение Запада и Востока в глобальных геополитических трансформациях (конец XX – начало XXI века). Харьков: Бурун Книга, 2010. 127 с.